

<https://doi.org/10.62837/2024.5.80>

MƏTANƏT ƏLİYEVƏ

İngilis dili müəlliməsi

Azərbaycan Texniki Universiteti, Azərbaycan

Metanetalisoy93@gmail.com

HOW LANGUAGE CHANGE OVER TIME?

Xülasə

Məqalədə dil dəyişməsi fenomenindən bəhs edilir, onun qaçılmazlığı və tarix boyu ona təsir edən müxtəlif amillər vurğulanır. Məqalə dili ictimai, mədəni, coğrafi və texnoloji amillərə görə zamanla inkişaf edən canlı varlıq kimi vurğulayır. Dil dəyişikliyi iki növə bölünür: təbii inkişaf və insan müdaxiləsi. Məqalədə dil dəyişikliyinə mürəkkəbliyi və onun səbəbləri ilə bağlı dilçilər arasında davam edən mübahisələr, xüsusən də dil quruluşu ilə sosial amillər arasında qarşılıqlı əlaqə araşdırılır. Tədqiqat dilin inkişaf etdiyi ictimai, mədəni və texnoloji konteksti başa düşməyin vacibliyini vurğulayaraq, bu dəyişikliklərə uyğunlaşmaq üçün dil təhsilinin zəruriliyini göstərir. Miqrasiya, işğal, texnoloji innovasiya və mədəni dəyişikliklər kimi faktorlar söz ehtiyatına, qrammatikaya və ünsiyyət formalarına təsir edən dil dəyişikliyinə əhəmiyyətli sürücüləri kimi müəyyən edilir. Ümumilikdə, məqalə dilin dinamik təbiətini və davam edən dəyişiklikləri həll etmək üçün dil təhsili və linqvistik tədqiqatların uyğunlaşdırılmasının zəruriliyini vurğulayır.

Açar sözlər: dil, dəyişiklik, sosial faktorlar, dil quruluşu

Əsas hissə.

Dilin öyrənilməsində maraqlı olan qaçılmaz sahələrdən biri də dilin dəyişkənliyidir. Dilin korlanması, xarici dillərin təsiri altında olması və sui-istifadəsi ilə bağlı fikirlər tez-tez ifadə olunur. Dilin davamlılığını və sərhədsizliyini təmin edən xüsusiyyət onun canlı olmasıdır. Cəmiyyət həyatında baş verən dəyişikliklər və müxtəlif mədəniyyətlərin təsirləri ilə dil canlı varlıq kimi zamanla dəyişir və inkişaf edir. Hər bir dilin tarixində zaman-zaman fərqliliklər, bəzi hissələrə bölünmələr olur. Bu dövrləri bir-birindən fərqləndirən amillər dildə baş verən dəyişikliklər və inkişaflardır.

Əslində hər bir dil forması dil dəyişikliyinə təbii nəticəsidir. Dünyanın ən qədim tədqiqat sahələrindən biri olan bu intizam bu məsələ ilə məşğul olmalıdır və son nəticədə dəyişikliklərin səbəblərini çərçivəyə salmaq dilin strukturunu izah etmək üsuludur. İstər dil qaydalarını izah etmək, istər dil planlaması, istərsə də dili ümumiləşdirmək üçün linqvistik tədqiqatlar aparılsın, dildə daim dəyişikliklərlə qarşılaşmaq qaçınılmazdır. Çünki dildə dəyişikliyin qarşısını almaq cəhdi dəyişikliyin qarşısını ala bilməz. Dil əsaslandırması ilə məşğul olanlar bu dəyişiklikləri çirkin və ya yanlış adlandırsalar belə, baş verir. Xüsusən də bəzi müəllimlərin öz şagirdlərinə qəbul etdikləri düzgün sözləri işlətmək istəyində, xüsusən də cəmiyyətdə geniş müzakirə olunan sözləri işlətməsində görürük. Bir

sözlə, hər bir canlı dil təbii olaraq müzakirəyə və dəyişikliyə açıqdır və yalnız ölü dillər dəyişmir.

Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, dil iki növ dəyişikliyə məruz qalır:

Sxem 1: Dil dəyişikliyinin formaları

Mənbə: Akay R., 2007: 5

Bunlardan birincisi “təbii inkişaf” adlanır. Dildə təbii inkişafın nə olduğunu daha da aydınlaşdırmaq üçün deyərək bilirik ki, bu, bir dilin öz-özünə, uzun müddət və ya əsrlər boyu, gələn xüsusiyyətlərdən heç biri məcburiyyəti olmadan öz quruluşundan, fəaliyyətindən və ya kənardan gələn təbii və adi amillərdən dolayı keçdiyi bütün dəyişmə və inkişaf hadisələridir.

İkincisi, insanın müdaxiləsi və onun formalaşmasıdır.

Dilin qeyri-leksik hissələrinin asanlıqla dəyişməyəcəyi fikrinin dilin reallığı ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Dil həmişə lazım olduqda dəyişə bilər. Ona görə də biz dilə yalnız sinxronluq baxımından baxmamalıyıq. Digər tərəfdən, məlum olduğu kimi, dildə baş verən dəyişikliklər təkə günümüze xas proses deyil, həm də bir sıra amillərin rol oynadığı elmi əhəmiyyətli hadisədir. Buna görə də elm baxımından izahı çətin olan mürəkkəb və bütöv bir nəticə ortaya çıxır.

Bu gün dil dəyişikliklərinin səbəbləri haqqında real ümumi fikir yoxdur. Bu gün bir çox dilçi alimlər burada həm dilin daxili quruluşunun, həm də qeyri-lingvistik sosial amillərin mühüm rol oynadığını iddia etsə də, bu iki amildən hansının mühüm və ya üstünlük təşkil etdiyini hələ də müzakirə olunur.

Dil dəyişikliyinə bir çox müxtəlif yolları var. Dəyişikliklər dil öyrənilməsində və ya dil təması, sosial fərqləndirmə və istifadədəki təbii proseslər vasitəsilə baş verə bilər.

Dil öyrənmə: Dil bir nəsilə digərinə ötürüldükə çevrilir. Hər bir şəxs valideynlərdən, böyük qardaşlardan və nitq cəmiyyətinin digər üzvlərindən daxil olan məlumat əsasında qrammatika və leksikonu yenidən yaratmalıdır. Hər bir fərdin təcrübəsi fərqlidir və lingvistik təkrarlanma prosesi qeyri-kamildir, buna görə də nəticə fərqlər arasında dəyişkəndir. Bununla belə, öyrənmə prosesində qərəzlilik - məsələn, nizamlanmaya doğru - nəsilə-nəslə sistemik sürüşməyə səbəb

olacaqdır. Bundan əlavə, təsadüfi fərqlər, xüsusən də kiçik populyasiyalarda yayıla və "sabit" ola bilər.

Dil təması: Miqrasiya, fəth və ticarət bir dildə danışanları başqa bir dildə danışanlarla əlaqəyə gətirir. Bəzi fərdlər uşaq ikən tam ikidilli olacaq, digərləri isə böyüklər kimi ikinci dili az-çox yaxşı öyrənəcəklər. Belə təmas vəziyyətlərində dillər tez-tez sözlər, səslər, konstruksiyalar və s. şəklində dəyişikliyə uğrayır.

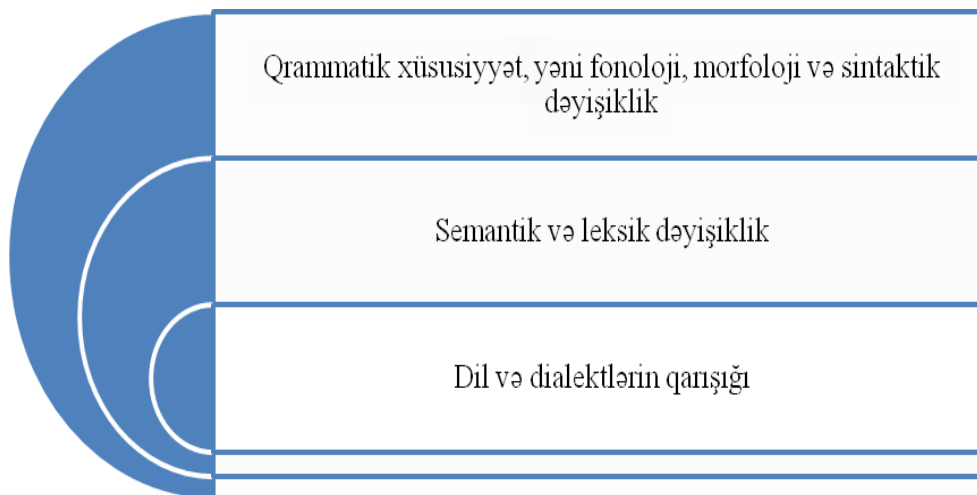
Sosial fərqləndirmə: Sosial qruplar fərqli geyim, zinət, jest və s. normaları qəbul edir ki, burada dil paketin bir hissəsi kimi çıxır edir. Linqvistik fərqliliyə söz ehtiyatı (jarqon), tələffüz (adətən mühitdə mövcud olan bəzi variantların şisirdilməsi yolu ilə), morfoloji proseslər, sintaktik konstruksiyalar və s. daxil edilir.

İstifadədə təbii proseslər: Sürətli və ya təsadüfi nitq təbii olaraq assimilyasiya, dissimilyasiya və apokop kimi proseslər yaradır. Təkrarlar vasitəsilə xüsusi hallar şərtiləşə bilər və buna görə də daha yavaş və ya daha diqqətli nitqdə belə dəyişiklik yarana bilər. Sözü mənası metafora və metonimiya kimi proseslərin şərtiləşdirilməsi yolu ilə oxşar şəkildə dəyişir. Bəzi dilçilər dil dəyişikliyinə daxili və xarici mənbələrini fərqləndirirlər, dəyişikliyin "daxili" mənbələri vahid dil icması daxilində baş verənlərdir, təmas hadisələri isə xarici dəyişikliyin əsas nümunələridir.

Dil dəyişikliyinə səbəb kimi sosial faktorların vacib olduğunu iddia edənlər xüsusilə dilin sosial xarakterinə işarə edir və sosial sferada baş verən dəyişikliklərin dildə də öz əksini tapdığını bildirirlər. Bu məsələ ilə bağlı başqa bir baxış dildə baş verən dəyişiklikləri cəmiyyətdəki dəyişikliklərlə əlaqələndirməyi dilçiliyin həddlərini aşmaq kimi qəbul edir. Buna baxmayaraq, dəyişikliyin sosial mahiyyətini vurğulayanlar da var. Hər iki baxış dil dəyişikliklərini izah etmək üçün qeyri-adekvatdır. Birincisi dilin spesifik quruluşunu, yəni təfəkkürün ifadə və dərk etmə qabiliyyəti ilə yaratdığı işarəni nəzərə alır. İkincisi dilin kommunikativ xüsusiyyətinə və hər bir fərdin özünəməxsus konkret ifadə tərzinə diqqət yetirir. Əslində hər iki element dilin formalaşmasında və dəyişməsində mühüm rol oynayır. Yalnız bu yolla biz dil dəyişikliklərinin səbəbləri haqqında bir nəzəriyyə inkişaf etdirə bilərik. Dildəki dəyişikliklərlə bağlı irəli sürülən fikirlərdə nəzərə almaq lazımdır ki, dilin özünəməxsus sistemi var. Dəyişiklik dil sistemində baş verir. Dəyişiklik az-çox qarşılıqlı qaydalar toplusundan ibarət olan və məna və səs strukturlarının xüsusiyyətlərini nəzərə alan prosesdir. Təbii ki, bu proses müxtəlif nəticələr və fərqli effektlər verə bilər. Əslində dəyişiklik səs və tip quruluşundan başlayır, dilin hər cümləsinə təsir edir və mətnlərin dəyişməsinə qədər uzanır.

Dildəki dəyişikliklərini üç əsas qrupa ayıra bilərik (Ercilasun, Ahmet Bican, 2021: 5):

Sxem 2: Dildəki dəyişikliklərin növləri

Mənbə:

Dil dəyişikliklərinin dilə üç şəkildə təsir etməsi göstərir ki, hər bir dil dəyişikliyi iki yönlüdür: linqvistik və sosial. Bu iki növ dəyişmədə mühüm olan dil sistemində dəyişikliklərin hansı şəraitdə baş verməsi və cəmiyyətlərin dəyişiklikləri qəbul etmə şərtləridir.

Dil dəyişikliklərinin bəzi növlərini aşağıdakı şəkildə nəzərdən keçirək:

Səs dəyişikliyi.

Dilin bütün aspektləri dəyişir və linqvistik təhlilin bütün səviyyələrində dəyişikliklərin ümumi mexanizmləri və tarixi təfərrüatları haqqında çox şey məlumdur. Bununla belə, ənənəvi olaraq səs dəyişikliyi adlanan fonoloji sistemlərdə dəyişikliklərin modelləşdirilməsində xüsusi və nəzərə çarpan bir uğur əldə edilmişdir. Bir neçə tarixi mərhələyə - məsələn, müasir Roman dillərinin latın dilindən inkişafı prosesində səs dəyişiklikləri olduqca müntəzəmdir. Belə hallarda işlənilmiş texnikalar bizə ana dillər haqqında məlumat əsasında yoxlanılmamış ana dillərin səs sistemini və bəzi lüğətlərini yenidən qurmağa imkan verir.

Leksik dəyişikliklər.

Bu, bir dildəki sözlərə aid olan bir dilin lüğətindəki dəyişikliklərə aiddir. İngilis dilində leksik dəyişikliklərə misal olaraq alınma sözləri göstərmək olar. Bunlar başqa dillərdən götürülmüş və indi ingilis leksikonunun bir hissəsi olan sözlərdir. İngilis dili bir çox fərqli dildən sözlər götürüb, lakin Latın, Fransız və Alman dilləri ingilis dilinə ən çox təsir edən üç dildir. Bəzi sözlər tamamilə orijinal dildən götürülür, bəziləri isə dəyişdirilərək yeni sözlər əmələ gətirir.

Semantik dəyişikliklər.

Bu zamanla sözlərin mənalının dəyişməsinə aiddir. Semantik dəyişikliyə misal olaraq metaforik genişlənmədən istifadə etmək olar. Bu, sözün mənasının orijinala bənzər digər mənalara genişlənməsinə aiddir. Məsələn, 'baş' sözü əvvəlcə

insanın/heyvanın bədən hissəsinə aiddir. Bununla belə, bu mənə sancaq, vint və ya mismar başı kimi obyektləri əhatə edir (çünki onların üstləri başlara bənzəyir).

Sintaktik dəyişikliklər.

Bu, dildə sintaksis strukturunda baş verən dəyişikliklərə aiddir. Sintaksis sözlərin bir araya gələrək cümlələr, cümlələr və ifadələr əmələ gətirmə üsullarına aiddir.

Cəmiyyət şüurlu şəkildə dəyişikliyi qəbul edir, xüsusən də obyektin adlandırılmasında ona üstünlük verir. Məsələn, son illərdə kompüter texnologiyası, elektron poçt, noutbuk və s. bir çox anlayışların istifadəsi bu şəkildə geniş yayılmışdır.

Nəzəri cəhətdən ən maraqlı dəyişiklik təbii qrammatik variasiyadır. Məsələn, morfemdəki dəyişikliyin hər bir başlanğıc nöqtəsi həmin dildə sistemi təşkil edən morfologiya qaydaları və vahidləridir. Bu əvvəlcədən müəyyən edilmiş xüsusiyyət dəyişikliyi mümkün edir və dəyişiklik universal sərhədlər daxilində baş verir. Yəni morfe sistemini dil sisteminin bir hissəsini təşkil edir və qrammatik xüsusiyyəti mübadilə qaydalarına çevirir. Bir sözlə, bu dəyişiklik qrammatik qaydaya çevrilir. Əgər bu sistem müəyyən bir tarixi dəyişmə prosesindən keçə bilirsə və sosial şəraitin tələb etdiyi harmoniyanı təmin edə bilirsə, o zaman daimi olur (Harya T.D., 2016: 115).

Qeyd edək ki, tarixi proses boyu dilin dəyişməsinə təsir edən səbəblər araşdırılmış və onlar aşağıdakı şəkildə göstərilmişdir:

Sxem 3: Dilin dəyişməsinə təsir edən faktorlar

Mənbə:

Coğrafi faktorlar. Tarixi proses boyu dilin dəyişməsində coğrafi faktorlar mühüm rol oynayır. Müxtəlif bölgələrdə iqlim, bitki örtüyü və heyvanlar kimi ekoloji amillər insanların yaşayış tərzinə təsir göstərir. Bu dil fərqlərinə səbəb ola bilər. Məsələn, şimalda yaşayan insanlar daha tez-tez qarşılaşdıqları qar və soyuqdan fərqli söz və ifadələr işlədə bilərlər. Bundan əlavə, tropik meşə kimi isti və rütubətli bir bölgədə yaşayan insanlar çoxlu flora və faunaya malik olduqları üçün bu mövzular üzrə fərqli sözlər işlədə bilərlər.

Coğrafi amillərin dilə təsiri həm də dilin qorunub saxlanması, gələcəkdə onun dəyişməsi haqqında təsəvvür yaradır. Coğrafi cəhətdən təcrid olunmuş cəmiyyətin dilindəki dəyişikliklər xarici təsirlərdən daha az təsirlənə bilər və daha long baş verə bilər. Lakin qloballaşma və modernləşmə kimi amillər bütün tarixi prosesdə dilin dəyişməsini sürətləndirə bilər.

Sosial faktorlar. Tarixi proses boyu dilin dəyişməsində digər mühüm amil sosial amillərdir. Qeyd edək ki, sosial amillər dildə dəyişikliklərin ən mühüm səbəblərindən biridir. Sosial quruluşun dəyişməsi dilin dəyişməsinə səbəb ola bilər. Məsələn, cəmiyyət müəyyən bir sinif, peşə və ya cins tərəfindən istifadə edilən xüsusi bir dili və ya jarqonu inkişaf etdirə bilər. Bundan əlavə, cəmiyyətdə baş verən texnoloji, iqtisadi və ya siyasi dəyişikliklər dildə yeni sözlərin işlənməsinə və ya köhnə sözlərin istifadəsinin azalmasına səbəb ola bilər. Sosial sinif fərqləri, gender rolları və ayrı-seçkilik kimi faktorlar cəmiyyətdə dil dəyişikliyinə səbəb ola bilər. Məsələn, müxtəlif sosial təbəqələrdən olan insanlar fərqli söz və ifadələrdən istifadə edə bilərlər.

Dil cəmiyyətin ümumi irsidir və cəmiyyətin sosial strukturunda baş verən dəyişikliklər dilin dəyişməsinə səbəb ola bilər. Dildəki dəyişikliklər onun funksionallığına və istifadəsinə təsir göstərə bilər. Odur ki, cəmiyyətin dilinin qorunub saxlanması və onun gələcək dəyişiklikləri haqqında maarifləndirmək sosial amillərin dilə təsirini azalda bilər.

Tarixi proses boyu dilin dəyişməsinə təsir edən sosial amillərin digər mühüm nümunəsi dilin standartlaşdırılması və dil istifadəsində dəyişikliklərdir. Dil bir cəmiyyətin kimliyini əks etdirədiyi üçün dildə standartlaşma və istifadə dəyişiklikləri cəmiyyətin sosial quruluşunun və dəyərlərinin əksidir. Dilin istifadəsi cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri arasında fərqli ola bilər və cəmiyyətin ümumi dildən istifadə etməsi üçün dilin standartlaşdırılması zəruri ola bilər. Bundan əlavə, dil öyrənilməsində istifadə olunan materiallar cəmiyyətin sosial quruluşuna və dildə baş verən dəyişikliklərə uyğun olaraq yenilənməlidir. Dilin qorunması və gələcək dəyişikliklər haqqında məlumatlılığın artırılması sosial amillərin dilə təsirini azalda bilər.

Mədəniyyət faktorları. Mədəniyyət dilin formalaşmasına və inkişafına təsir edən ən mühüm amillərdən biridir. Mədəniyyət bütün tarixi prosesdə dilin dəyişməsinə böyük təsir göstərir. Hər bir mədəniyyət özünəməxsus dildən istifadə edir və bu dil mədəniyyətin dəyərləri və inancları haqqında məlumat verir. Məsələn, cəmiyyətin ənənəvi dəyərləri ilə müasir dəyərlər arasındakı ziddiyyətlər dildə dəyişikliklərə səbəb ola bilər. Bu münaqişələr yeni sözlərin istifadəsi və ya köhnə

sözlərin istifadəsinin azalması ilə nəticələnə bilər. Mədəniyyət tarixi proses boyu dilin dəyişməsinə ləngidən və ya sürətləndirən amil kimi də təsirlidir. Məsələn, cəmiyyətin mədəniyyətini qorumaq dil dəyişikliyinə ləngidə bilər. Lakin qloballaşma və modernləşmə kimi amillər bütün tarixi prosesdə dilin dəyişməsinə sürətləndirə bilər.

Dilin öyrənilməsi və öyrədilməsi prosesində mədəni amillər də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dil tədrisində istifadə olunan materiallar cəmiyyətin mədəniyyətinə və dildəki dəyişikliklərə uyğun olaraq yenilənməlidir. Odur ki, söz işlədərkən həmin sözün mədəni mənşəyi və tarixi proses üzərində dəyişməsi nəzərə alınmalıdır.

Miqrasiya faktorları. Köç və istila kimi tarixi hadisələr də dilin dəyişməsinə təsirli olur. Bir cəmiyyətin başqa bir cəmiyyətə qarışması və ya bir cəmiyyətin digər cəmiyyətə hücumu müxtəlif dillərin birləşməsinə və ya bir dildən digərinə keçidə səbəb ola bilər. Bu baxımdan qeyd edək ki, miqrasiya edən insanlar yeni cəmiyyətin bir hissəsi olurlar və dildə dəyişikliklərə səbəb ola bilərlər. Miqrasiya bir cəmiyyətin başqa bir bölgəyə və ya ölkəyə köçməsidir. Miqrasiya edən insanlar yeni bir dil öyrənməli və ya yeni cəmiyyətdə öz dillərindən istifadə etməli ola bilərlər.

İstila, bir cəmiyyətin digər cəmiyyəti fəth etməsi və ya idarə etməsidir. İşğal edilmiş cəmiyyət yeni mədəniyyət və dillə qarşılaşa bilər. İşğalçı cəmiyyətin dili işğal olunmuş cəmiyyətin dilində dəyişikliklərə səbəb ola bilər.

Miqrasiya və işğal faktorları da tarixi proses boyu dil dəyişdikcə mənanın dəyişməsinə səbəb ola bilər. Tarixi proses boyu dilin dəyişməsinə miqrasiya və istila faktorları söz və ifadələrin mənalılarında fərqliliklərə səbəb ola bilər.

Texnoloji yenilik faktorları. Tarixi proses boyu dilin dəyişməsinə texnoloji tərəqqi də mühüm təsir göstərir. Məsələn, internet və kompüter texnologiyası kimi yeni texnologiyalar dildə yeni termin və abreviaturaların istifadəsini artırır. Qeyd edək ki, texnoloji tərəqqi cəmiyyətə onun həyatını asanlaşdıran yeni alətlər və üsullar inkişaf etdirməyə imkan verir. Bu yeni alətlər və üsullar dilin istifadəsini və funksionallığını dəyişdirə bilər. Xüsusilə ötən əsrdə texnoloji tərəqqi bütün tarixi proses boyu dilin dəyişməsinə sürətləndirdi. İnternet və smartfonlar kimi kommunikasiya texnologiyaları dilin istifadəsini dəyişdi. İnternet sayəsində dil istifadəsi daha sürətli və geniş auditoriya üçün əlçatan olmuşdur. Smartfonlar sayəsində insanlar daha asan və tez ünsiyyət qura bilərlər. Məsələn, Twitter adlı sosial media platformasının istifadəsi ilə "tweet" sözü geniş yayılıb və yeni mənə kəsb edib. Texnoloji irəliləyişlər də dilin öyrənilməsinə və öyrədilməsinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Dil öyrənməkdə istifadə olunan materiallar texnoloji tərəqqi ilə dəyişdi. İndiki vaxtda onlayn dil öyrənmə materialları daha geniş yayılmış və faydalı olmuşdur (Blythe R.A., Croft W., 2021: 18).

Dildəki yenilikləri qəbul etmək həm də dildəki qaydalara əməl etməyi dərk etməklə mümkündür. Cəmiyyət bu mövzuda bəzən yenilikçi, bəzən də mühafizəkar ola bilər. Dil şüurunun formalaşmasında iki amil mühüm rol oynayır (<https://ru.scribd.com/document/297506139/Types-of-Language-Change>).

Birincisi, dil normalarına uyğun şüur ictimai normalara uyğun şüurun bir hissəsidir və ona təsir edir. Bunun üçün mütərəqqi dil normalarının dərk edilməsi tələb olunur.

İkincisi, sosial normalara riayət etmək şüuru eyni dildə danışan cəmiyyətlərdə sosial münasibətlərdən asılıdır. Sosial münasibətlər qrammatik və dil dəyişikliklərinin qəbul edilib-edilməsinə təsir göstərir. Məsələn, böyük təlatümlər zamanı sözləri qəbul etmək sakitlik dövründən daha asandır. Bu dəyişikliklərlə bağlı cəmiyyətdən daha çox tənqid ola bilər. Bunun ən yaxşı nümunəsi fransız dilindədir. Fransız İnqilabı zamanı fransız dilində çoxlu dəyişikliklər oldu. Digər tərəfdən, əsrlər boyu həyatı ciddi şəkildə dəyişməmiş cəmiyyətlərin dilində az da olsa dəyişiklik olub. Digər amil isə eyni dildə danışan cəmiyyətdə dil şüuru və sosiolinqvistik münasibətlərdir.

Dil dəyişikliyi dilin xüsusiyyətlərindən asılıdır və bir çox dəyişikliklərə təsir edir. Natiq danışdığı dilin bir çox müxtəlif növlərini tanıyarsa və ya ondan istifadə etməyə öyrəşərsə, yəni dilin dəyişmə yollarını tanıyarsa, dilin dəyişkənliyini daha yaxşı başa düşər və sonda əldə olunan nəticələri daha asan qəbul edər.

Əhalilərin bölünməsi ilə müşayiət olunduqda, dil dəyişikliyi ilk növbədə dialekt divergensiyası ilə nəticələnir. Daha uzun dövrlər ərzində biz ayrı-ayrı dillərin meydana çıxdığını görürük ki, onlar təxminən 2000 ilə ayrılmış müasir Roman dillərində və fərqi bəlkə də 500 il əvvəl başlayan german dillərindədir. Bu ailələrin hər ikisi Hind-Avropa dilinin bir hissəsidir. Siyasi mülahizələr çox vaxt konkret nitq müxtəlifliyinin dil və ya dialekt sayılmasına müdaxilə etsə də, linqvistik təsnifatların arxasında duran əsas fikir dialektlərin qarşılıqlı başa düşülməsidir.

Bir sözlə, dil şüurunun formalaşmasında sosial norma şüuru və sosiolinqvistik əlaqə effektivdir. Bunda daha iki amil mühüm rol oynayır: Bu amillərin formalaşmasında mütərəqqi və ya mühafizəkar dil normasının dərk edilməsi yeniliklərin qəbul edilib-edilməsinə təsir göstərir. Bu, morfemdəki dəyişiklikləri ancaq müəyyən müddətə məhdudlaşdırır bilər. Birincisi, bu cür dəyişikliklərin ünsiyyət ehtiyacından irəli gəlməsi və cəmiyyətdə ünsiyyəti pozmadan baş verməsi vacibdir. İkincisi, morfemin fonemə təsir edən işarəsinin əhəmiyyəti və nəticədə baş verən dəyişikliyin sistem daxilində çətinlik çəkmədən öyrənilməsidir. Bununla belə, morfemin müəyyən vaxt ərzində zəruri dəyişiklikləri həyata keçirməsi bəzən çətin ola bilər.

Bu çətinlikləri müəyyən etmək üçün linqvistik biliklərə əsaslanan geniş miqyaslı ünsiyyət və psixolinqvistik tədqiqatlar aparmaq lazımdır. Həm də unutmaz olmaq ki, sonuncu qeyd etdiyim amillər sistemin qrammatik xüsusiyyətləridir. Yalnız bu şəkildə qrammatikanın dəyişkən xüsusiyyətlərini qəbul etmək daha asan olur. Eyni və ya oxşar qrammatik dəyişikliklərin baş verməsinin səbəbi qəbul faktorlarıdır. Bu, qrammatik sahələrə fərqli təsir göstərir.

Ədəbiyyat

1. Akay, R. (2007) “Dil deęişiminin dilsel ve toplumsal nedenleri” // Uluslararası insan bilimleri dergisi, Cilt:4, 1-9 s.
2. Ercilasun, Ahmet Bican (2021). Dilin Doğuşu ve Evrimi: Basamak Teorisi. Dil Araştırmaları, 29: 1-17.
3. Harya T.D., (2016) “Language change and development: historical linguistics” // Premise Journal Volume 5 No 1 , 103-117
4. Blythe RA, Croft W (2021) How individuals change language. PLoS ONE 16(6): 1-23
5. <https://ru.scribd.com/document/297506139/Types-of-Language-Change>

Rəyçi: filologiya elmləri dok, professor Səbinə Alməmmədova